

Azərbaycan əsilli görkəmli türk yazıçısı, siyasətçi və dövlət xadimi Səməd Ağaoğlu (1909-1982) çağdaş Türkiyədə memuar ədəbiyyatının aparıcı nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Onun oxuculara təqdim olunan "Atamın dostları" kitabında atası, XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın və Türkiyənin fikir həyatında müstəsna xidmətləri olmuş Əhməd Ağaoğlu (1869-1939) ilə türkçülük hərəkatında, sənət və siyasət aləmində, yeni Türkiyənin qurulması uğrunda mübarizədə çiyin-çiyinə addımlayan bir sıra şəxsiyyətlərin portretləri yaradılıb. Müəllifin əsasən ad çəkmədən son dərəcə səciyyəvi cizgilərlə rəsm etdiyi bu portretlər həmin şəxslərin, eləcə də Əhməd Ağaoğlunun həyatının, mübarizə və ideallarının bir sıra xüsusiyyət və keyfiyyətlərini aşkara çıxarır.

Səməd AĞAOĞLU

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Bundan sonrasını bir tərəfə buraxıb ona yenə atamın dostu deyə baxmıram. Həyatının geridə qalan macəraları ilə aralarında mövcud olmuş münasibətlərin heç bir əlaqəsi yoxdur. Yalnız son bir yarpaq:

1946-cı ildə Ticarət Nazirliyində Daxili Ticarət baş müdiri idim. Artıq qərar vermişdim: məmurluqdan çıxacaq, Demokrat Partiyasının üzvləri sırasına daxil olacaq, məmləkətə xidmətimi bu yolla davam etdirəcəyəm.

İyunun son günlərindən birində böyük bacım Sürəyya məni görmək üçün Nazirliyə gəlmişdi. Söhbət zamanı "Səməd, - dedi, - sənin siyasətə məşğul olmağın da, Demokrat Partiyasına qoşulmağın da məqbul sayıram. Amma (bu yerdə atamın ən gənc dostunun adını çəkdi) onun verdiyi sözün üstündə əsla durmayan adam olduğun bilirsənmi? Diqqətli ol, elə bir gün gələcək ki, həmişəki qaydası ilə indiyə qədərki digər dostları kimi, sizi də atıb gedəcək. Ona inanmaq olmaz. İnanmaq olmaz!"

Əzab qapısı

Hafizəmdə atamın kişi dostları arasında yer tapmış üzü şəfəq rəngli bir qadın canlanır. O illərdə də bu üz beləcə bəyaz idimi görəsən? Yoxsa saçlarının üstündən bərk-bərk bağlanmış qara yaylığı onu belə göstərirdi? Atamın kitabxanasından tez-tez götürüb baxdığım "İlahi komediya"nın rəsmli nəşrindəki qara tuşla çəkilmiş Beatriceyə¹ nə qədər bənzəyirdi! Sonra bu üzə tam uyğun, sinəsinin dərinliklərindən qopub gələn incə, amma canlı, kəlmələri bir-bir söyləyən təsirli səs!

Uşaqlığımın uzaq sahillərində buraxdığım dostların var. Onlardan ikisi həmin xanımın oğulları idi. Molla Güranıdəki evimizin bağçasında gizlənən oğullarımız günəş, yarıqaranlıq odun anbarında nəfəsimizi içimizə çəkib oturmağımız hələ də yadımdadır.

Amma, nə qərbdədir ki, özünü, uşaqlarını yaxşı xatırladığım bu şəfəq üzülü qadının əri ilə bağlı o uzaq illərə qədər uzanan ən kiçik iz, ən kiçik bir cizgi də yaddaşımıza həkk olunmayıb. Yalnız aradan uzun illər keçəndən sonra anlayacağam ki, əslində ərinin - uşaqlarının atasını bir kişiyə çevirən bu qadının sənətkar əlləri olmuşdu.

Anamın da rəfiqəsi sayılırdı. Lakin kişilərin sırasına anamdan da, atamın digər dostlarından da çox qarışan bu qadın idi! Belə sərbəstliyi səbəbsiz deyildi.

Məcmuə və qəzetlərdə çıxan yazıları, biri-birinin ardınca işıq üzünü görən Qərb tipli romanları, məmləkətin ictimai davalarında üzərinə götürdüyü idealist təşəbbüslərlə bütün bu fəaliyyət sahələrində ad çıxarmış kişilərin əksəriyyətini çoxdan arxada qoymuşdu. Digər məsələlərlə yanaşı, qadın hüquqlarının qorunması istiqamətində də böyük işlər görürdü.

İndi bu sətirləri yazarkən Bəyazidəki² Türk Ocaqlarının səhnəsi gözələrimin önünə gəlir. Bu qadın, üzü yenə şəfəq kimi bəyaz, qara yaylığı saçlarını sıx-sıx çevrələnmiş halda səhnədə danışdı. Az sonra pyeslərindən birini həqiqi türk oğlan və qızları oynayacaqdılar. Sonra az qala höccələyə-höccələyə oxuduğum bir kitabı xatırlayıram. Dövrün mürsüdü Ziya Göybalpın sehirli təsiri ilə yazılmış həmin kitabda türkün qurduğu möhtəşəm imperatorluğun yıxılması ərəfsindəki həsrət və fəryadı eşidilirdi:

*Yeni Turan, gözəl ülke,
Söyle, sana yol nerededir?*

Aradan bir müddət keçəndən sonra millətin ən fəlakətli günlərində bu yolu yüz minlərlə insana göstərənərdən biri o özü olacaqdı.

İstanbul, İzmir, Adana düşmənlər tapdağı altındadır. Atam Maltada əsarətdədir. Anamın əlindən yapışmışam, İstanbulun Fatihdən tutmuş Sultan Əhmədə qədər bütün meydanlarını dolaşırıq. Aralıdan qara bir nəhrə bənzəyən, sayı məkanına görə bəlkə iyirmi, bəlkə yüz minə çatan böyük insan qələbəli tribunanın çevrəsini tutmuşdu. Kütlə meydanın uğultuları altında xitabət kürsüsünə qalxan kişi natiqlərin söylədiklərinin, bəlkə də, yarımsı dinləyirdi. Lakin atamın qadın dostu kürsüdə görünür-görünməz ətrafa tükürpərdici sükut çökürdü. Ona qulaq asırdılar. Nəfəs çəkmədən dinləyirdilər. Artıq sözünün sonuna gəlib çatıb. Var səsi ilə hayqırı:

"Savaşaçağıq! Sonunda, bəlkə də, yığıldıq. Amma elə yığılacağıq ki, bütün dünya altımızda qalıb əziləcəkdir!"

Qələbəlik, eşitdiyi sözləri təkrarlamaq-təkrarlamaq meydanlardan ayrılırdı.

Bir axşamüstü həmin vaxt yaşadığımız Şahzadəbaşı məhəlləsində, Hacı Akif Paşa mülkünün bağçasında idik. Anam, bacı-qardaşlarım, üstəlik, bir neçə qonağımız da vardı. Xanımlardan biri qəzet oxuyurdu. Hərbi məhkəmənin edamlarına qərar verdiyi ittihaçların siyahısı idi. Aralarında atamın qadın dostunun da adı vardı.

Xatirələrim İstanbuldan Ankaraya, Keçiören bağlarına uçarkən bir anlığa Qələbə kəndinin qarşısındakı Qırmızı köşkə qonur. Əksər günlər axşama doğru atam həmin köşkə baş çəkirdi. Bəzən məni də yanına alırdı. Köşkdə atamın haqqında danışdığım qadın dostu yaşayırdı. Əri Birinci Böyük Millət Məclisinin sədr müavini idi. Qadın özü isə əyninə şalvar, ayaqlarına uzunboğaz çəkmə geymiş həqiqi bir onbaşıya bənzəyirdi! Amma başı həmişəki kimi qara yaylıqla bərk-bərk bağlanmış olurdu. Üzü yenə bəyaz, səsi yenə amirana, hakim!

Zəfərdən sonra ta Doqquzuncu Böyük Millət Məclisi açılana qədər hafizəmdə onunla bağlı yaşayanlar yalnız hekayələri, romanları oldu. Bir də başından keçən macəraları vardı. Evimizdə həm özü, həm də əri haqqında tez-tez danışılırdı. Qazi Mustafa Kamal Paşa ilə araları təcridən dəyməyə başlayırdı. Yollarının bu şəkildə ayrılmasında sadəcə hisslər deyil, fikirlər də müəyyən rol oynayırdı. Mustafa Kamal özü ilə Milli Mücadilənin digər rəhbərləri arasında ki məsafələri çoxaltdıqca, yaxın silahdaşlarının bir qismi asta-astadan kənar gözü-böyükdürlər.

Mustafa Kamal meydana çıxan soyuqluğu "İnqilab silahdaşlarının idrak sərhədlərini aşdıqca mənədən ayrılırlar" - deyər izah edirdi. Amma əslində hər şey həqiqətən belə deyildi. Məsələn, atamın qadın dostu da, əri də nə müxalifətçi, nə də səltənət tərəfdarı idilər. Onlar sadəcə dövlət idarəçiliyində xalqın istək və iradəsinin nəzərə alınması fikrinə səmimi şəkildə dəstək verirdilər. Hər ikisini Tərəqqipərvər Cümhuriyyət Firqəsinə gətirən əsas səbəb də, çox böyük ehtimalla bu istək sayıla bilərdi. Yenə də eyni səbəbdən Atatürklə aralarında yaranan anlaşılmazlıq elə həddə gəlib çatdı ki, günün birində məmləkəti tərk edib mühacirətə yollandılar.

Mənə uşaqlıq illərimdə olduğu kimi, "Səməd, yavrum" - deyər müraciət edirdi. Partiya liderləri ilə arasında məsafə saxlayır, Anadolunun müxtəlif yerlərindən gəlmiş o qədər də tanınmayan insanlarla ünsiyyətə daha çox üstünlük verirdi. Lakin gənc əyalət vəkilləri, ilçə əsrəfi, yeni nəsillərin həyəcanlı yazar və doktorları adını əsasən romanlarından eşitdikləri, üzünü ilk dəfə gördükləri, belə bir az bükük, şirin səslili ixtiyar qadının nə danışmaq üslubunu, nə də fikirlərini asanlıqla anlamaq bilirdilər. Beləcə, Məclis yoldaşları arasında baxış, duruşu, üzünün cizgiləri ilə keçmişin bir yadigarı kimi yaşamaqda idi. Günlərin birində ağzından çıxan sözlərlə özü də bunu etiraf etmişdi:

"Bir təsadüf nəticəsində gəlib aranıza düşdüm".

Sonra da "Bu nə deməkdir?" - hayqırtıları, döşəməyə çarpılan ayaq tappılıtları və masalara vurulan yumruqların səsi altında tələsik sözlərini bitirib salondan çıxmışdı.

O gündən sonra həmişə bir az əsəbi və hiddətli görünürdü. Demokratik iqtidarın ünvanına söylənən, əksəriyyəti dedi-qodulardan ibarət tənqidlərə sakitcə qulaq asırdı. Deyəsən, bir zamanlar özü haqqında yayılan bu çeşid iftiralara artıq unutmmuşdu. Çünki hər söz də dərhal inanırdı.

Bir gün Məclisin məşhur pilləkənləri altında mənə yaxınlaşdı. Üzündən əsəbi olduğu bilinirdi.

"Heç səndən gözləməzdim, Səməd, - deyər sözə başladı. - Tərəbaşı Teatrında³ bir pyesin oynanmasına qadağa qoymusan. Bu, olan işdirmi? Səndən daha çox, atanı yadıma salıb üzöldüm".

Heyrətləndim!
"Siz nədən danışırsınız? Belə məsələdən yerli-dibli xəbərim yoxdur".

İzah etdi. Teatrda bir pyes hələ bədii şüradan keçmədən oynanıldığı üçün polis tərəfindən yasaq edilmiş. Guya tapşırığı da mən vermişəm. Bu barədə ona bir xanım söyləmişəm.

Belə qarardan tam xəbərsizliyimi, ümumiyyətlə, hadisənin baş nazir müavininin fəaliyyət dairəsi ilə heç bir əlaqəsinin olmadığını söylədim. Amma üzündən sözlərimə inmadığı sezilirdi. Bir müddət sonra xəbəri gətirən xanımla haradasa rastlaşdım. O da kimdən eşitdiyini bilməyərək, məsələnin kökünə varamadan dost-taşaqlarına danışdığını söylədi və sonda "Sizin bu məsələyə heç bir müdaxilənin olmadığını öyrəndik" - deyib üzr istədi.

¹ Beatrice Portinari (1266- 1290) İtaliyanın intibah şairi Dante'nin ilham pərisi və gizli sevgilisi. Onun, şairin əsərlərində platonik məhəbbət mövzusunun geniş yer almasında təsiri böyük olmuşdu.

² İstanbulun tarixi mərkəzlərindən biri. İstanbul Universitetinin əsas giriş qapısı, Bəyazid camisi və Qapalı çarşı Bəyazid meydanında yerləşir.

³ Tərəbaşı Teatrı - İstanbulun köhnə teatrlarından biri. 1890-1969-cu illərdə fəaliyyət göstərmiş. Ən parlaq dövrü Cümhuriyyət dövrünə təsadüf edir.

Davamı gələn sayımızda